

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ В УКРАЇНІ

ДЕВІД К. ВІЛЬЯМС

(с) ЦЕНТР КОНСТИТУЦІЙНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

1. ТРИ ПИТАННЯ

- 1) Чому конституції та конституціоналізм — це важливо?
- 2) Якщо Україна успішно стала досягла демократії у виборчому сенсі, тоді чому вона не досягла успіху в сенсі конституційної демократії?
- 3) І яким шляхом рухатися далі?

2. ЩО РОБЛЯТЬ КОНСТИТУЦІЇ?

- 1) Вони створюють та структурують владу.
- 2) Вони накладають на владу обмеження.
- 3) Вони вкорінені.
- 4) Вони мають силу вищу, ніж решта законів.
- 5) Їх створює народ.

1. СУВЕРЕНІТЕТ НАРОДУ

- 1) #5: Ідея, що конституцію творить народ, це основа усіх інших ідей.
- 2) #1: Народ обирає той тип влади, який він хоче мати.
- 3) #2: Далі він обмежує цю владу, щоб вона не стала деспотичною.
- 4) #3: Далі він укорінює її, щоб політики не змогли її змінити.
- 5) #4: Далі він надає їй вищу силу, щоб політики не змогли приймати закони протилежного змісту.

2. ВНУТРІШНІ МЕЖІ

Сама структура влади обмежує суб'єктів у владі; існують межі, внутрішні по відношенню до структури влади:

- 1) Суб'єкти у владі мусять дотримуватися структури, створеної народом.
- 2) Наприклад, обрані на виборах політичні діячі отримують повноваження на обмежений строк, а після того мусять конкурувати, щоб знову бути обраними.
- 3) Крім того, владні повноваження розділені за допомогою стримувань і противаг, щоб ніхто не мав надто великої влади.

3. ЗОВНІШНІ МЕЖІ

Але конституції накладають на органи влади й зовнішні межі:

- 1) права людини,
- 2) політичні приписи.

4. СТРИМУВАННЯ І ПРОТИВАГИ

- 1) Головним поняттям конституціоналізму є не демократія чи права людини; це поняття — «стримування і протываги».
- 2) «Влада розбещує, а абсолютна влада розбещує абсолютно» (Дж. Дальберг-Актон).
- 3) Тому конституції розділяють владу, щоб підвищити безпеку.
- 4) Демократія є видом стримувань і протываг; вона дає народу повноваження контролювати обраних посадовців.
- 5) Права людини є видом стримувань і протываг; вони захищають певну сферу, в яку влада втручатися не може.
- 6) Але схеми стримувань і протываг бувають різні.
- 7) Кожна країна мусить обрати тип, який їй підходить.

5. ЧИ ЦЕ ЩОСЬ НАГАДУЄ?

- 1) Іноді країни проводять — знов і знов — вільні та справедливі вибори.
- 2) Але — знов і знов — у народу складається відчуття, що політики дбають лише про себе та є корумпованими.
- 3) Вони не реалізують успішні політичні стратегії, які поліпшували б життя звичайних людей.
- 4) Іноді, навіть вигнавши тих, хто при владі, й обравши «нові обличчя», народ виявляє, що нові політики дуже схожі на старих.
- 5) То що ж не так?
- 6) Часто проблема полягає в тому, що у країні є виборча демократія, але немає демократії конституційної.

6. ВИБОРЧА ДЕМОКРАТІЯ

- 1) Для створення справедливої чи дієвої влади ніколи не буде достатньо (самих лише) виборів.
- 2) Нам потрібний і конституціоналізм, відчуття того, що повноваження влади обмежені й розділені за системою стримувань і протываг.
- 3) Без конституціоналізму обрані провідники часто стають деспотами.

7. ДВІ ПРИЧИНИ

- 1) Іноді країна має хибну систему стримувань і протываг — наприклад, завеликі повноваження президента на чолі виконавчої влади.
- 2) Але іноді вона не стала країною повсюдного конституціоналізму, що означає таке:
  - Народ не сприйняв чи не розуміє ідеї стримувань і протываг.
  - Народ не дивиться на конституцію як щось своє, власне, як на результат їхньої волі та обдумування.

- Тому політики не почуваються обмеженими культурою верховенства права.

3. КОНСТИТУЦІ ТА МАСОВІ ПРОЦЕСИ

- 1) За визначенням, конституції мають бути результатом масових процесів.
- 2) Якщо це не так, тоді вони насправді не є конституціями.
- 3) Отже, вони не можуть бути результатом прихованих угод еліт.
- 4) Якщо конституції не є результатом масових процесів, тоді зазвичай
  - вони не працюватимуть, оскільки народ не розуміє їх і не вірний їм,
  - їх не вважатимуть легітимними,
  - й вони, ймовірно, будуть для країни неналежними конституціями, оскільки справжнє знання того, що є належним, знає лише народ.

АЛЕ ЯКИМ ЧИНОМ ІЗ МАСОВОГО ПРОЦЕСУ МОЖУТЬ ВИРОСТАТИ КОНСТИТУЦІЇ?

8. ТРУДНОЩІ

- 1) Стати конституціоналістською країною — нелегко.
- 2) Вести масовий процес для формулювання конституції — нелегко.
- 3) І як перше, так і друге потребують, щоб у народі був певний рівень єдності.
- 4) Інакше провідники скористаються роздробленістю, щоб створити таку конституцію, яка найбільше допомагатиме їм самим.

4. ЄДНІСТЬ І ПЛЮРАЛІЗМ

- 1) Сенс конституційних платформ — уможливити плюралізм: різні люди дивитимуться на питання по-різному.
- 2) Але в одному питанні у нас справжнього плюралізму бути не може: це сама конституційна платформа, оскільки саме вона дозволяє нам бути плюралістами, мирно вирішувати наші розбіжності, використовуючи встановлені канали.
- 3) Якщо між нами немає єдності щодо засад конституції, ми, загалом кажучи, отримаємо натомість громадянську війну.
- 4) Але де нам знайти цю єдність?

9. ОТЖЕ, ЗВІДКИ БЕРЕТЬСЯ ЄДНІСТЬ?

- 1) Джон Локк виходив із того, що існують два договори.
  - По-перше, це **суспільний договір**, за яким люди приймають зобов'язання щодо одне одного, щоб сформувати народ і share народ.

- По-друге, це **договір про правління**, за яким люди домовляються з владою, вони дають їй певні повноваження, вводять для неї певні межі, й погоджуються, щоб вона здійснювала врядування щодо них □ інакше кажучи, це конституція.
- 2) Отже, суспільний договір передує договору про правління; це той ґрунт, із якого виростає договір про правління.

10. ДОГОВОРИ ПРО ПРАВЛІННЯ

- 1) Більшість людей знайома з поняттям суспільного договору, але не з поняттям договору про правління.
- 2) Дехто використовує назву «суспільний договір» для обох:
  - договору народу між собою,
  - і договору між народом і владою.
- 3) Але, строго кажучи, ця назва стосується лише першого; договір про правління — це дещо інше.
- 4) Згідно з поглядами Локка, індивідууми повинні спочатку утворити народ, щоб тоді вже мати змогу діяти як одиниця, яка укладає договір із владою.
- 5) Для політичних цілей важливішим є договір про правління:
  - суспільний договір виростає з загальних суспільних процесів, з часом сплітаючи індивідів у щось органічне, часто непомітно;
  - але договір про правління — це свідомий акт у конкретний момент, щоб заснувати владу в конституції.
  - Це має бути результат передбачення, обдумування та прийняття рішення.
- 6) Договір про правління є основою легітимності влади: без уповноваження народом влада не має права здійснювати владні повноваження щодо громадян.

5. АЛЕ ЯКЩО, ЗАГАЛОМ КАЖУЧИ, СУСПІЛЬНИЙ ДОГОВІР ПЕРЕДУЄ ДОГОВОРОВІ ПРО ПРАВЛІННЯ, ТОДІ МИ МУСИМО ЗАПИТАТИ

ЩО Ж ТАКЕ СУСПІЛЬНИЙ ДОГОВІР В УКРАЇНІ

СУСПІЛЬНИЙ ДОГОВІР В УКРАЇНІ

11. СПИРАЄТЬСЯ НА ПОЛІТИЧНІ ТРАДИЦІЇ

- 1) 1990 року всі бажали незалежності.

- 2) Але не існувало суспільного договору, побудованого довкола політичних традицій.
- 3) Україна була незалежною політичною одиницею лише протягом коротких часових проміжків
  - Гетьманат 1648 року був набагато раніше і будувався довкола політичних форм, які стали анахронічними.
  - 1917–1921 роки породили багато різних політичних форм.
  - Радянські політичні форми у самій своїй основі були сумнівними й породжували розбіжності.
- 4) За роки, що минули з тих пір, не виникло жодного суспільного договору щодо політичної структури.

12. СПИРАЄТЬСЯ НА ТРАДИЦІЙНІ КАТЕГОРІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ?

- 1) Подібним чином суспільний договір не може спиратися на етнічну приналежність, релігію чи мову.
- 2) За історичними обставинами Україна була дуже різноманітною; штучні зміни демографічного складу в часи двох світових війн зменшили це різноманіття, але не знищили його.
- 3) А в часи незалежності, яка існує тепер, бути частиною народу України не означає бути етнічним українцем, або говорити українською, або належати до православної чи греко-католицької церков.

13. ВАРІАНТИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

- 1) Отже, єдино можливим є суспільний договір, побудований довкола громадянської ідентичності: приналежності до незалежного українського політичного устрою.
- 2) Інакше кажучи, для українців суспільний договір — це спільне громадянство у політичному проєкті.
- 3) Але збудувати політичний устрій навколо подібного типу ідентичності складно.
- 4) Як незалежна одиниця політичного устрою Україна залишається все ще достатньо новою.
- 5) Але якщо суспільний договір, що лежить в основі України, це зв'язок у вигляді спільного громадянства, тоді суспільний договір виник лише тоді, коли Україна стала незалежною політичною одиницею.
- 6) І суспільний договір є й насправді тією чи іншою мірою синонімом власне конституції, оскільки саме вона створює спільне громадянство; вона створює одиницю політичного устрою, яка породжує можливість громадянства.

14. ПОВЕРНІМОСЯ ДО ЛОККА

- 1) Локк стверджував, що суспільний договір передує договорі про правління:
  - Спочатку народ утворює єдність.
  - А після того він утворює владу, тому суспільний договір є тим ґрунтом, з якого виростає договір про правління.
- 2) Але в Україні суспільний договір «стискається» до договору про правління; вони насправді є одне й те саме.
- 3) Отже, суспільний договір має створюватися в той самий час і такими самими діями, що й договір про правління (конституція).
- 4) Тому не дивно, що у країні має бути неспокійно.

**А) ОТЖЕ, ЯКЩО ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ Є
ОСНОВОЮ СУСПІЛЬНОГО ДОГОВОРУ,
Б) І ЯКЩО ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ Є РЕЗУЛЬТАТОМ
ДОГОВОРУ ПРО ПРАВЛІННЯ,
В) ТОДІ СУСПІЛЬНИЙ ДОГОВІР
НЕ МОЖЕ ПЕРЕДУВАТИ ДОГОВОРУ ПРО ПРАВЛІННЯ**

- 1) Суспільний договір не може передувати договору про правління.
- 2) Отже, натомість його треба утворити
  - Через процес створення договору про правління □ інакше кажучи, через народне конституцієтворення;
  - І через процес життя у політичній спільноті, створеній тією конституцією, й формування зв'язків шляхом участі в тій спільноті.
  - Не *до*, а *протягом*.

15. СУСПІЛЬНІ ДОГОВОРИ POST NOS

- 1) Традиційна ліберальна політична теорія стверджує, що для легітимності влади вона має спиратися на згоду підвладних.
- 2) А це означає, що народна згода передує владі: влада легітимність влади бере початок від первинного демократичного акту, конституції.
- 3) Отже, суспільний договір, тоді договір про правління, тоді влада.
- 4) Але насправді згода часто йде вже після конституції; люди підтримують конституцію, бо вона поліпшує їхнє життя □ легітимність на основі наслідків.
- 5) Отже, справжній договір про правління утворюється після конституції, й так само може утворюватися суспільний договір.

6. ЛЕГІТИМНІСТЬ НА ОСНОВІ НАСЛІДКІВ

А) Юм, а не Локк

Б) Це так для Сполучених Штатів

В) І це навіть ще більшою мірою так для України

7. ТРИ ПЕРЕШКОДИ

16. ТРИ ПЕРЕШКОДИ

- 1) Очільник виконавчої влади
- 2) Маніпуляція з боку еліт
- 3) Збентеженість та апатія мас

17. 16.1 ПЕРША ПЕРЕШКОДА: ОЧІЛЬНИК ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

- 1) Якщо суспільного договору ще не існувало, ситуація зазвичай неспокійна.
- 2) А коли ситуація неспокійна, люди схильні утворювати дуже сильне виконавче керівництво, щоб воно їх убезпечувало.
- 3) В Україні люди хотіли мати сильного президента як очільника виконавчої влади, оскільки вважалось, що він може зміцнити незалежність України від Радянського Союзу.
- 4) І навіть зараз дехто думає, що сильний очільник виконавчої влади є необхідним для протистояння Росії.
- 5) Але занадто сильний очільник виконавчої влади схильний негативно впливати на масові процеси, які могли б дати початок суспільному договору/договору про правління.
  - Коли розроблялася українська конституція, багато хто виступав за сильну виконавчу владу як форму розділення влади — інакше кажучи, стримувань та противаг.
  - Альтернативою, з точки зору багатьох, було продовження старих Рад («совєтів»), які теоретично поєднували всі види влади — тому без стримувань та противаг.
  - Але в усьому світі прямо зараз найбільшою загрозою для стримувань і противаг є «гіпертрофія президентства», коли президент стягує до своєї посади всі види владних повноважень.
- 6) Занадто потужні носії виконавчої влади схильні обмежувати конституційні процеси з двох причин.
- 7) По-перше, це причини практичні.
  - Зустрічатися, висловлювати погляди тощо складно.
  - І занадто потужні носії виконавчої влади схильні обмежувати результати.
- 8) По-друге, це причини символічні:

- «Гіперпрезиденти» та їхні прихильники схильні захищати свою владу на тих підставах, що вона потрібна для протидії загрозам існуванню.
- Відчуття загрози, яка нас оточує, має тенденцію доводити громадян до жорстокості, руйнувати відчуття можливого та знищувати соціальний капітал, який є необхідним для суспільного договору □ люди намагаються просто пережити черговий день.

18. ВИЗНАЧЕННЯ ПОСЛІДОВНОСТІ

- 1) Отже, процес конституцієтворення змінює конституцію; більшість змін настануть після цього процесу
- 2) Але деякі конституційні зміни можуть бути потрібними ще до цього процесу, щоб уможливити сам процес.
- 3) І це може включати реформування президентської посади.

19. ДРУГА ПЕРЕШКОДА: МАНІПУЛЯЦІЇ З БОКУ ЕЛІТ

- 1) Якщо суспільного договору ще не існувало, народ схильний до розділення.
- 2) А коли народ розділений, еліти мають простір для маневру, щоб реалізувати конституційну обурудку на користь собі.
- 3) Помаранчева революція, Революція гідності, обурудки еліт.

20. ТРЕТЯ ПЕРЕШКОДА: ЗБЕНТЕЖЕНІСТЬ? ТА АПАТІЯ МАС

- 1) Коли народ розділений, він схильний приділяти недостатню увагу важливості конституціоналізму.
- 2) А це означає, що він приділяє недостатню увагу створенню договору про правління, що, у свою чергу, означає, що він докладає недостатні зусилля до розвитку суспільного договору.
- 3) Натомість народ схильний зосереджуватися на проблемах моменту, таких як
  - Корупція
  - Безробіття
  - Погіршення довкілля
  - Агресія іноземних держав тощо
- 4) А все це є важливим, але для того, щоб із ними щось робити, ми мусимо поглянути на їхню першопричину: конституцію, яка не дає владі належних стимулів боротися з ними серйозно та ретельно.

21. КОРУПЦІЯ

- 1) У деяких країнах люди схильні вважати, що корупція є причиною всіх їхніх проблем, і міжнародна спільнота часто з цим погоджується.

- 2) Тому міжнародна спільнота фінансує багато антикорупційних програм ex post, і це підштовхує людей збільшувати свої антикорупційні зусилля.
- 3) Але скільки таких програм було в Україні? Й наскільки добре вони працювали?
- 4) Корупція є результатом передумов, і тільки на основі цього можна з нею боротися. Працюють лише підходи ex ante.

22. КОРЕНІ КОРУПЦІЇ

- 1) Корупція є симптомом, і перш ніж лікувати, ми мусимо діагностувати проблему, яка лежить у основі цього симптому.
- 2) Передумови бувають двох видів: інституційні та культурні.
- 3) Корупція процвітає тоді, коли довколишня культура її визнає.
- 4) Корупція процвітає тоді, коли основні правові інститути заохочують до неї.

23. ОЗНАЧЕННЯ КОРУПЦІЇ

- 1) Корупцію загалом визначають як зловживання публічною посадою/ довірою, спрямоване на отримання приватної вигоди.
- 2) Але що вважається *«зловживанням»*? І що вважається *«приватною вигодою»*?
- 3) *Зловживати* публічною посадою означає не служити належним чином спільному благу, публічному благу, загальному благу.
- 4) *Приватна вигода* — це особистий інтерес, який протистоїть спільному благу, публічному благу, загальному благу.

24. СПІЛЬНЕ БЛАГО

- 1) Отже, ми не зможемо боротися з корупцією, поки не визначимо її, а визначити її ми не зможемо, поки не дамо означення спільного блага.
- 2) Люди в багатьох випадках беруть участь у корупційних діях тому, що всі інші так роблять; культура це дозволяє.
- 3) І може навіть здаватися, що корупція слідує моральній необхідності: людина має зобов'язання перед сім'єю, друзями та політичними прихильниками.
- 4) Щоб побачити в чомусь корупцію, треба, щоб ми побачили це як відхід від спільного блага, і щоб ми високо цінували спільне благою.
- 5) То що ж є спільним благом в Україні?

25. КУЛЬТУРА

- 1) Українці не матимуть здатності розпізнати спільне благо, поки у них не буде суспільного договору.

- 2) До того часу спільне благо може видаватися просто приватним благом кожної окремої людини □ але це саме те, що започатковує корупцію.
- 3) Це знову свідчить про важливість процесу конституцієтворення, який може створити договір про правління і допомогти у створенні суспільного договору.

26. ІНСТИТУТИ

- 1) Коли корупція триває незважаючи на апостеріорні (ex post) антикорупційні програми, причина часто полягає в тому, що базові правові інститути — а головним серед них є конституція — створюють стимули прагнути до приватної вигоди, а не спільного блага.
- 2) Виявлення стимулів потребує часу і технічних зусиль, і тут ми не можемо цього зробити детально — зазначимо лише те, що системи з сильним президентством мають високу кореляцію з високими рівнями корупції.
- 3) Але для змін потрібні будуть структурні зміни в усій системі; поки цього не станеться, антикорупційні зусилля мало що даватимуть.

27. КОРУПЦІЯ ТА «ЖИРОК»

- 1) Спроби позбавитися корупції за допомогою цілеспрямованих антикорупційних зусиль подібні до спроб позбавитися «жирку», харчуючись у великих обсягах пластівцями: це не працює.
- 2) Потрібні системні зміни в основі: дієта та фізичні вправи.
- 3)

8. ПАТРІОТИЗМ, А НЕ НАЦІОНАЛІЗМ

28. ПАТРІОТИЗМ, А НЕ НАЦІОНАЛІЗМ

- 1) Суспільний договір, корінням якого є громадянська самоідентифікація, спирається на патріотизм, а не націоналізм.
- 2) Але виробити суспільний договір на основі патріотизму складно з іще однієї причини: це чогось вимагає від громадян.
- 3) Суспільний договір, корінням якого є націоналізм, це просто:
  - від людей нічого не вимагається;
  - щоб бути чогось вартим, людині треба лише бути частиною народу, і бути лояльним його вождям.
- 4) Але патріотизм ґрунтується на любові до країни, переконанні, що вона чогось варта.
  - В демократичних умовах країна чогось варта лише тоді, коли чогось варті громадяни.
  - А тому це створює для них зобов'язання будувати країну.

9. КУДИ Ж РУХАТИСЯ ТЕПЕР?

29. ПРОЦЕС КОНСТИТУЦІЄ-ТВОРЕННЯ

- 1) Україні потрібний такий процес конституцієтворення, якого у неї ніколи не було: справді народний, із справжнім залученням.
- 2) Процес, який триватиме кілька років, з великими зусиллями з публічного просвітництва.
- 3) Цей процес повинен дати кращу конституцію.
- 4) Але навіть іще важливішим є те, що сам цей процес може бути основою для справжнього суспільного договору, що виникає.

30. ОБДУМАНИЙ ВИБІР

- 1) Деякі конституції, такі як конституція Сполученого Королівства, розвиваються з часом органічно.
- 2) Але Україна не має часу для такого процесу.
- 3) Більшість конституцій є результатом обдуманого вибору, який у конкретний час роблять конкретні люди.
- 4) Вони відображають ту істину, що людський інтелект, застосований уважно, може створити краще майбутнє.
- 5) Але це так лише в тому разі, якщо в Україні настав конституційний момент.

31. ЛАТАННЯ ДІР

- 1) Невеликі інкрементальні зміни — «латання дір» — не спрацюють; так уже пробували.
- 2) «Латання дір» не спрацює тому, що потрібні набагато масштабніші зміни.
- 3) І «латання дір» не спрацює ще й тому, що воно майже завжди здійснюється шляхом прихованих угод між елітами, а Україна вже мала їх достатньо.

32. СКЛАДОВІ

- А) Обрані конституційні збори з широким спектром членів, окремі від Ради**
- Б) Публічне просвітництво**
- В) Публічний внесок від самого початку**
- Г) На завершення — референдум**

33. ПОТОЧНИЙ МОМЕНТ

- 1) На цей момент Україна має суспільну основу для такого процесу:
  - освічені громадяни,
  - але певною мірою активні,
  - стомлені від політиків, але не цинічні та не безнадійні.
- 2) Майдан показує нам, що це можливо.

34. ПОЧАТКИ

- 1) Україна двічі мала перспективні умови для започаткування суспільного договору: Помаранчеву революцію та Революцію гідності.
- 2) І насправді, як на Майдані, так і в Донбасі, народ України почав формувати суспільний договір.
- 3) Але це був суспільний договір, який формувався за межами владних структур, і певною мірою у протистоянні тодішнім владним структурам, а для деякого й самій ідеї влади.
- 4) Тому в кінцевому підсумку його присвоїли еліти у владі.
- 5) Революції, коли серця палають, ніколи не достатньо: ідеалізм має перетворитися у довгострокову та тривку конституцію, яка далі може допомогти витворити суспільний договір.
- 6) Ідеалізм без реалістичних, детальних структурних реформ не сильно допоможе нам у довгостроковій перспективі.
- 7) Але будь-яка країна, що здатна створити протести на Майдані, має суспільний капітал, необхідний для інклюзивного конституційного процесу.

35. КОНСТИТУЦІЙНЕ ЖИТТЯ

- 1) Але навіть після появи конституції творення суспільного договору продовжується.
- 2) Суспільний договір, вкорінений у громадянській самоідентифікації, загалом ґрунтується на конституції: «конституційний патріотизм».
- 3) Але пізніше він росте за допомогою
  - відчуття якісного врядування,
  - участі у владі
  - й опори на інших співгромадян.

36. МАЙБУТНЄ

- 1) Я не бачив країни з більшою потребою у процесі конституцієтворення.
- 2) Я рідко бачив країни з більшими перешкодами:
  - очільник виконавчої влади,
  - маніпуляції з боку еліт,
  - збентеженість та апатія мас.
- 3) Але я ніколи не бачив країни з більшою конституційною стійкістю:

- з обмеженими історичними традиціями та спільною етнічною/релігійною/мовною ідентичністю,
- але з безмежною сміливістю та вірою в майбутнє,
- і рішучістю збудувати сучасну країну, вкорінену у прийнятті спільних громадянських обов'язків.

37. ЩО ДАЛІ?

- 1) Процеси конституцієтворення.
- 2) Виконавчий аспект влади.

***